

MIELIKUVITUS, KANSANRUNO JA TUONPUOLEISESTA

PUHUMINEN¹

Lotte Tarkka

Yksi kalevalamittaisen kansanrunouden – kenties runouden yleensä – keskeisistä toimintatavoista on luoda kielen ja maailman välille yhä uusia, muutoin kuvittelemattomissa olevia merkitysyhteyksiä. Näitä yhteyksiä punoessa näkymätön ja selittämätön puetaan konkreettisiksi kuviksi ja siten käsinkosketeltavaksi, havainnolliseksi ja ymmärrettäväksi. Samalla arkipäiväinen ja ilmeinen saatetaan yhä uusien kuvien yhteyteen niin, että sen totut merkitykset hämärtyvät ja kyseenalaistuvat. Keskeisellä sijalla merkityksiä luodessa on mielikuvitus – ”kuvasti”, ”kuvatuslahja” tai ”kuvais-aisti”, kuten Lönnrot esitti sanan fantasia suomenkielisen vastineen suomi–ruotsi-sanakirjassaan (Lönnrot 1958a, 830; 1958b, 76).

Sanakirjamääritelmän mukaan mielikuvitus on ihmisen kykyä luoda mielikuvia ilman välitöntä aistihavaintoa kohteesta (*Oxford English Dictionary*), mutta filosofiassa, psykologiassa ja taiteentutkimuksessa sen käsitehistoria on monihaarainen (ks. esim. Iser 1993; Johnson 1987, 141–166; Petterson 2002). Mielikuvituksessa kuvia ja ideoita voidaan yhdistellä ilman jatkuvaa todellisuustarkistusta; tiettyyn pisteeseen asti mielikuvitus on siis vapaa. Mikäli lähdemme siitä, että mielikuvitus on kommunikoitavissa ja käännettävissä kielellisiksi ilmauksiksi, liittyy siihen kielen ja kulttuurin asettamia rajoja, konventioita. Elias Lönnrot (1840, i) kiinnitti *Kantelettaren* esipuheessa huomiota tämän kääntymisprosessin vajavaisuuteen: ”mielen ja ajatusten asioita kertoessa” ”kuvaanta ei taida tapahtua, paitsi äänen ja sanan kautta, puuttuvaisesti, niinkun kaikenlainen muuki kuvaus maailmassa”. Kysyn seuraavassa, miten tämän on ymmärretty tapahtuvan suomalaisen kansanrunouden tutkimuksessa.

Kalevalamittaisen runouden tutkimuksessa kysymys mielikuvituksesta linkittyy ennen kaikkea kolmeen seikkaan: runon luomiseen tai syntyyn yksilöllisen tai kollektiivisen luovuuden kautta, myyttisten käsitysten alkuperään ja runokielen kuvallisuuteen. Mielikuvitus ja mielikuvituksellisuus ovat kuitenkin olleet jännöskategorioita, joita ei ole pyritty käsitteellistämään ja joiden hahmottamisessa on turvauttu metaforiin: mielikuvitusta kuvataan muun muassa ”äärettömäksi

1 Katsausartikkeli liittyy kirjoittajan johtamaan Suomen Akatemian tutkimushankkeeseen *Oral Poetry, Mythic Knowledge and Vernacular Imagination: Interfaces of Individual Expression and Collective Traditions in Pre-Modern Northeast Europe*.



valtakunnaksi”, joka ”lentää” tai ”vapaana ja laajana lainehtii” (Setälä 1932, 606; Hästesko 1910, 5). Koska tulkintatraditiot ovat olleet historiallisesti sidoksissa nationalistiseen ideologiaan (ks. esim. Siikala 2012, 22–23), on mielikuvitusellisuudella tai fantasialla ollut arveluttava maine: sillä ei ollut kansallista tilausta. Tämä vääristymä, jonka Satu Apo (2015) nimeää ”romanttiseksi historismiksi”, on vaikuttanut tutkimushistoriassa tiettyjä genrejä suosien ja toisia, fantasiaviihteen leimattuja, hylkien. Suomalaisen kansanrunouden tulkintatraditioita voikin kuvata todellisuushakuisiksi: runot ovat kertoneet historiallisesta, menneestä etnografisesta todellisuudesta tai muinoin todeksi uskotuista myyteistä. Tutkijan silmissä nämä ”muinaiset” uskomukset olivat luonnollisesti ”kuvitelmiä” (esim. Harva 1948, 50, 53). Näin käytettynä kuvitelma-sanalla on arvottava ulottuvuus, joka viittaa väärään tai vääristyneeseen todellisuuden tulkintaan, toisten uskontoon.

Vaikka mielikuvitus toimii analyttisenä käsitteenä perin harvoin, määrittelee suomalaisen kansanrunodontutkimuksen kansainvälinen läpimurtoteksti, Kaarle Krohnin *Die Folkloristische Arbeitsmethode* folkloristiikan tutkimuskohteen mielikuvituksen avulla: folkloristiikka tutkii ”kansantietoutta, mikäli se on: 1) perinteellistä, 2) mielikuvituksen muovaamaa ja 3) aidosti kansanomaista” (Krohn, K. 1926, 25; ks. myös Hautala 1957, 32–33). Krohn nimeääkin tutkimuskohteen kansanmielikuvitukseksi (*Volksphantasie*, Krohn, K. 1926, 21–22). Krohnia lukiessa käy kuitenkin ilmi, että mielikuvitus viittaa lähinnä tekstien esteettiseen tai runolliseen muotoon: juuri runous on mielikuvituksen toimintapiiri. Kalevalamittaiset kertomarunot voivat muodostua ”kotimaisen mielikuvituksen piirissä ilman muuta todellisuuden pohjaa, kuin minkä laulajan oma sisäinen ja ulkonainen näkemyspiiri tarjosi.” Lisäksi runoja voitiin kehittää ja ketjuttaa ”pelkän mielikuvituksen avulla” (Krohn, K. 1932, 25–26). Mielikuvitusellisuutta runouden määrittävänä piirteenä korostaa myös Martti Haavio. Kalevalamittaisen epiikan tutkijan on paljastettava runon sepittäjien käytettävissä oleva aines ja hänen käyttämänsä runokaavat – lisäksi on, ”koska kysymyksessä on taideteoksen synty, huomattava runoilijan mielikuvituksen ja taidon osuus.” (Haavio 1952, 213.)

Mielikuvituksen yhdistäminen runouteen ja luovuuteen palautuu romantiikkaan – sanan runous kreikankielinen alkuperä, *poiesis*, viittaa nimenomaan runouden kykyyn luoda uutta ja etenkin ”uudenlaisia maailmoja” (Oesch 2006, 87). Tyypillisesti mielikuvitus on nähty ilmaisun ja luomisen vapautena – runous on ”mielikuvituksen rannaton, ääretön valtakunta, missä mielikuvituksen lento on rajaton ja rajoittamaton” (Setälä 1932, 606). Mielikuvitus on sekä runoja alkuunpaneva voima että tekijä, joka vaikuttaa niiden muuttumiseen ja siten erkanemiseen alkuperäisestä muodosta ja merkityksestä. Julius Krohn (1885, 585; ks. myös 587) korosti, että runojen ja runoaihoiden jatkaminen erilaisilla opituilla tai itse keksittyillä aineksilla edellytti poikkeuksellista ”runolahjaa, avonaista silmää, joka luontoa, elämää ja ihmis-sielua käsittää, sekä selviä, kauniita kuvia luovaa kuvitusvoimaa.” Pikemmin kuin kaikkien ihmisten ominaisuus, luova kyky oli harvojen ja valittujen, muinaisten runoilijoiden tai kenties jopa kollektiivien hallussa: se oli ”itsetajutonta” ja ”itseletöntä”, sillä yksittäisillä runonlaulajilla ei ollut ”vähintäkään omaa runolahjaa” (ibid. 583). Kuvatessaan karjalaisten ”luovaa kielivaihtoa” ja ”haaveilulle herkkää mieltä” tuolloin vielä runojen vähittäiseen kehkeytymiseen eli evoluutioon uskova Kaarle Krohn (1914, 352) arvotti tätä muutosvoimaa



positiivisesti: itäiset runonlaulajat eivät ole ainoastaan säilyttäneet runoutta, vaan myös "sitä ehtymättömällä mielikuvituksella kartuttaneet ja sammumattomalla tunteen tulella kirkastaneet". Omien sanojensa mukaan Krohn (Krohn, K.1918, 132) piti kiinni "vapaan kehityksen teoriasta" erityisesti kalevalamittaisten runojen kohdalla, koska "uskoi karjalaisen mielikuvituksen erikoiseen laatuun". Myöhemmin, kun hän oli päätyneet kannattamaan runojen länsisuomalaisista alkuperää ja kehkeytymisen sijasta devoluutiota, paikantui positiivinen mielikuvitus runon syntymiseen (ja -paikkaan): syntyajan jälkeiset muutokset olivat mekaanisten ajatuksen ja runomitan lakien sanelemia. "Uutta luova aika oli ohi" ja mielikuvitus näivettyneet kyvyksi "valikoida", "kokoopanna" ja "koristella" (Krohn, K. 1918, 130).

Runollisuuskeskustelun lisäksi mielikuvituksen selitysvoimaan vedotaan kansanuskon ja mytologian tutkimuksessa. Historiallisiin tapahtumiin perustuvien tarinoiden vastakohtana myytit ovat "mielikuvituksen luomia taruja" (Krohn, K. 1932, 22–24). Etenkin kansanuskossa tyypillinen elollistaminen ja personifointi on nähty mielikuvituksen tuotteiksi (esim. Krohn, K. 1914, 351). Kiinnostavan erottelun tekee F. A. Hästesko (1910, 2–3, 5), jonka mukaan "mielikuvituksen avulla, mutta kuitenkin todella vallinneen uskon pohjalla [...] syntyneet" uskonnolliset käsitykset eivät kuulu varsinaisen mielikuvituksen piiriin – mielikuvitus ei tarvitse "luulottelun tukea". Erityisesti luonnontarullinen myyttitulkinta nosti esiin mielikuvituksen roolin uskomuksellisten käsitysten ja mielikuvien synnyssä. E. N. Setälä korosti, että esimerkiksi "maailmanpylväskuvitelmat", myytit maailman keskipisteessä universumia kannattelevasta pylväästä tai akselista, eivät ole "pohjaltaan uskomuksellisia". Ne perustuvat "kansantietoon" ja "'tieteellisiin' kansanhavaintoihin" liikkumattomasta pohjantähdestä, joka "on ollut omiaan panemaan kansojen mielikuvituksen liikkeelle ja samalla antamaan aiheita uskomuksellisiin kuvitelmiin." (Setälä 1932, 596–597.) Uno Harvalle (1948, 72) luonnontarullisten käsitysten alkuydin oli "itse luonnonilmiön herättämä mielikuva" ja ilmiön alkuperän kansanomaisen selittäminen – näihin kantamuotoihin kuitenkin sekoittui "muunlaisista kertomuksista ja saduista saatuja lisäpiirteitä". Mielikuvitus on siis sekä kyky välittää havaintoja ja mielikuvia että erilaisten kontaminaatioiden ja runollisten lisäysten lähde. Se on myös luonnontarullisen runon ensimmäisenä sepittäneen runoilijan luomisvoima, jota yksikään hänen jälkeensä tuleva runoilija ei voi rajattomallakaan mielikuvituksella ylittää (Setälä 1932, 583).

Mielikuvituksen ongelma on puhutellut kansanrunoutentutkijoita erityisesti sammon tulkintatraditiossa. Setälän mukaan runonlaulajat eivät "tienneet" mikä sampo oli: heille sammon idea eli "perikuva" oli vieras, mutta he yrittivät mielikuvituksensa avulla luoda siitä jonkinlaisia "kuvia". Kuvat jäivät aina vajaiksi, eivätkä kyenneet välittämään kuvattavan ideaa loogisesti (Setälä 1932, 18, 26, 191). Runonlaulajien sampo oli Setälälle "kuvitelma", jonka merkitys on "hämärtynyt" antaen "sampo-kuvalle" useita eri "hahmoja". Näiden hahmojen moninaisuutta ovat sekä runonlaulajat että tutkijat yrittäneet jäsentää "mielikuvituksen ja tiedon" avulla (ibid. 25). Setälä korosti sitä, että toisin kuin runonlaulajien, tutkijoiden velvollisuus on etsiä perikuvia, ei mielikuvituksen luomia vaihtuvia mielikuvia (Setälä 1932, 20).

Vaikka sampokeskustelussa tieto ja järki nostetaan tulkinnallista luovuutta tärkeämmäksi, artikuloituu mielikuvituksen kysymys selkeästi. Mielikuvitusta ja



mielikuvituksellisuutta kohtaan koettu epäluulo heijastaa kahta ajattelutraditiota. Ensimmäisessä symbolin merkitys samastetaan sen oletettuun alkuperäiseen merkitykseen, jota mielikuvituksellinen työstäminen hämärtää (esim. Setälä 1932, 25–26); toisessa mielikuvitus määritellään ihmismielen taipumukseksi ”käsittää ilmiöitä niiden kuvien, varjojen ja heijastusten kautta” (Johnson 1987, 142). Kuten Mark Johnson (1987, 141–145) on huomauttanut, jälkimmäinen ajatuksista palautuu Platonin filosofiaan ja asettaa mielikuvituksen tiedon ja rationaalisuuden vastakohtaksi rajaten sen taiteen piiriin.

MIELIKUVITUS JA KIELEN KUVALLISUUS

Ollakseen kommunikoitavissa ja kielellistettävissä mielikuvituksen täytyy linkittyä ilmaisukulttuurin konventioihin ja poetiikkaan. Kykymme ja taipumuksemme luoda välittömistä aistihavainnoista riippumattomia mielikuvia ja rakentaa näistä mielikuvamaailmoja onkin sidoksissa kulttuuriin, kieleen ja myös genrejen ilmaisukeinojen valikkoon – myös fantasiagenreillä ja *nonsense*-runoudella on oma poetiikkansa ja siten ilmaisurajoitteensa (ks. myös Stepanova 2014, 31–32). Krohn-kommentaarissaan Jouko Hautala (1957, 33) paikantaa mielikuvituksen juuri kansanrunon tuottajan taitoihin: hänen mukaansa runomittaisen perinteen ”muoto sinänsä on osoituksena fantasian vaikutuksesta”.

Kielen kuvallisuuden analyysit ja typologiat ovat suomalaisessa kansanrunouden tutkimuksessa mielikuvitukseen kohdistuvan käsiteanalyysin tavoin harvinaisia. Tässä yhteydessä kiintoisin yrityksistä ymmärtää kansanrunon kuvallisuutta on Oskar Relanderin väitöskirja *Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa lyyrillisessä kansanrunoudessa* (1894), joka edustaa Suomessa syrjäraiteille joutunutta kansanpsykologista tutkimusta. Työtä ei hyväksytty kansanrunodontutkimuksen opinnäytteeksi ja estetiikankin oppiaineeseen vain vaivoin (Timonen 2004, 14–15). Relander kartoittaa lyyrisen kansanrunouden kuvallista ilmaisua tunteen ja ajattelun assosiaatiolakien pohjalta. Liikkeenpaneva voima on tunne, joka vaatii tulla tyydytetyksi ja ilmaistuksi, ja ”mielikuvitus luo esiin kuvia, jotka pitävät tunnetta vireillä”. Mielikuvitus myös sysää liikkeelle tajunnassa jo olevien mielteiden uudelleenkytkennät, jotka aktivoituvat reagoidessaan mielikuvituksen syöttämiin uusiin kuviin. Mielikuvitus ei siis ainoastaan palvele tunteita, vaan se myös edistää ”ajatustoimintaa”. (Relander 1894, 2.) Vaikka Relanderin analyysi koostuu suhteellisen mekaanisista yrityksistä luoda järjestystä ja mieltä runokielen kuvastoon ja erilaisiin poeettisiin piirteisiin, hän korostaa johtopäätöksissään ylimalkaisesti kuvien, kuten metaforien ja vertausten, roolia ihmisen ajattelussa: ”Kuvien kautta ihminen ainakin ajattelee. Tämmöisiä kuvia ihmisen mielessä aina syntyy, ne ovat ihmisen ajatusten maininki.” (Ibid. 295.)

Tunteen korostus liittyy paitsi kansanpsykologisiin teorioihin ja lyriikan määritelmään tunnelmarunoutena, myös romantiikan traditioon, jossa mielikuvituksen yhteys emootioihin ja irrationaalisuuteen teki siitä arvostetun mutta myös riskialttiin voiman (ks. Oesch 2006, 78–79). Mielikuvituksen aistimellisuus ja vetoaminen ihmisen aistillisuuteen toi mukanaan paheen ja synnin mahdollisuudet (Bendix 1997, 31). Kuvallisuuden arviot ovat usein myös esteettisesti arvottavia. Julius Krohnin (1885, 572) mukaan se on runoudessamme alkeellista, ”sillä vertauskuvall-



linen runous on mahdoton kansanrunoudessa, missä ei äly vielä ollenkaan vaikuta”; Haavio (1992, 290) puolestaan korostaa, että ”muinaisten runoilijain sanallinen ilmaus [ei] ole yksikerrostumaista, vaan [...] monikerrostumaista.” Haavio jatkaa:

Pyrkiessään puutteellisin välinein täsmällisesti ja ymmärrettävästi tuomaan esiin käsitteitä ja tunnetiloja, jotka eivät kuulu arkiseen elämään, he tosin turvautuvat arkielämän kieleen, mutta käyttävät sanoja ja fraaseja uudessa merkityksessä, uusien tilojen ja toimintojen symboleina. (Haavio 1992, 290.)

Arkiseen elämään kuulumattomat, esim. ”salaperäiset”, abstraktit tai tuonpuoleiseen assosioituvat seikat havainnollistettiin ”käsinkosketeltaviksi” käyttämällä metaforia eli ”translaatiota” (ibid. 289–290). Anna-Leena Siikala (1992, 43) korostaa erityisesti myyttisten mielikuvien konkreettisuutta. Niissä tuntematon ja selittämätön muuntuvat silmin nähtäviksi, yksityiskohtaisiksi ja havainnollisiksi kuviksi: salama on rautasiipinen (Siikala 1992, 46) ja sammas eli sampo pitkäkyntinen lintu (Tarkka 2012, 145).

Kuvatessaan ilmiötä toiseen käsiteluoikkaan kuuluvan ilmiön kautta metaforat tekevät mahdolliseksi kielen uudistumisen ja puheen asioista, joiden kuvaamiselle ei ole kieltä ja nimistöä. Nämä asiat voivat olla myös ei-olevia, esimerkiksi mielikuvituksen piirissä eläviä. Seppo Knuuttila käyttää prosessista nimitystä kuvantaminen. Kyseessä on käsitteellinen prosessi, ”jossa esimerkiksi ei-olevaa merkityksellistään kytkemällä se erilaisiin kokemuksellisiin ja havainnonmukaisiin entiteetteihin.” (Knuuttila 2012, 140.) Tämä on erityisen ilmeistä myyttisissä metaforissa ja tuonpuoleisen kuvissa.

MYYTIT JA MIELIKUVITUS

William Dotyn mukaan myyttien mielikuvituksellinen (*imaginal*) luonne liittyy ne muihin koetun todellisuuden tulkintaa mallittaviin ”mielikuvituksellisiin ilmaisuihin ja tarinoihin”. Erityisiä myytit ovat kulttuurisessa painoarvossaan, joka erottaa ne muista merkityksenmuodostustavoista. (Doty 2000, 40.) Myyttinen kieli tuottaa yhteiskunnan ja yhteisön ydinmetaforat, joiden kautta ”kosmoksen näennäinen satunnaisuus voidaan stabiloida” – samoin se luo rakenteet, joiden kautta todellisuutta voidaan representoida symbolisesti. Nämä rakenteet tarjoavat yhteiskunnalle yleispäteviä käsitteellistämisen malleja. (Doty 2000, 51.) Sekä Doty että Siikala esittävät, että myyttisen mielikuvituksen tuotteet, kuten myyttiset mielikuvat, ovat ”kokemuksellisesti tosia” (Doty 2000, 40) tai ”todelliseksi käsitettyjä ja koettuja” (Siikala 1992, 47).

Mark Johnsonin lavean määritelmän mukaan mielikuvitus on inhimillinen ”kyky järjestää mentaalisia representaatioita (erityisesti havaintoja, kuvia ja mielikuvasekemoja) merkityksellisiksi, koherenteiksi kokonaisuuksiksi.” Mielikuvitus ei rajoitu taiteen piiriin, eikä se viittaa ainoastaan mielikuvien luomiseen tai havaintojen järjestämiseen ja ymmärtämiseen (Johnson 1987, 140–141). Johnsonin mukaan mielikuvitus on olennaista ”inhimilliselle rationaalisuudelle”:

Mielikuvitus on kaiken kattavaa strukturoivaa toimintaa, jonka avulla luomme koherentteja, kaavoittuneita ja yhtenäisiä representaatioita. Se on korvaamaton



kyvyillemme käsittää ja merkityksellistää kokemustamme [...]. Mielikuvitus on äärimmäisen keskeistä inhimilliselle rationaalisuudelle eli järjelliselle kyvyillemme etsiä merkitseviä yhteyksiä, tehdä päätelmiä ja ratkaista ongelmia. (Johnson 1987,168.)

Johnsonin laeva määritelmä on hedelmällinen, kun halutaan hahmotella mielikuvituksen käsitteen analyttistä ja metodologista potentiaalia. Seuraavat tarkennukset ovat kansanrunoutentutkimuksessa paikallaan. Runokielen kielikuvat eivät ole ornamentaatiota, vaan ne viittaavat tapoihin, joilla ihmiset luovat maailmaansa järjestystä ja merkitystä – ne ovat mielikuvituksen prosessien jälkiä ja samalla, ainakin potentiaalisesti, osa rationaalista päättelyä (ks. myös Lakoff & Turner 1989, 215). Kuvien tulkinnat muuttuvat ajassa, eivätkä historiassa aiemmat merkityskerrostumat ole myöhempiä merkittävämpiä. Runojen myyttistä mielikuvamaailmaa tarkastellessa ei tule rajoittautua yksinomaan myyttisiin tai rituaalisiin teksteihin: juuri mielikuvituksella on kyky liittää myyttiset ja ”uskotut mielikuvituksen tuotteet” (*believed-in imaginings*; de Riviera & Sarbin 1998) arki ajattelun ja leikin maailmoihin.

Myyttisen mielikuvituksen piirissä syntyneet ja järjestyneet representaatiot eivät välttämättä ole koherentteja (vrt. Siikala 1992, 49) ja yhtenäisiä, vaikka variaatio ja innovaatiot – suhteellisen vapaa mielikuvitus – ovatkin mielikuvien välisiä uusia yhteyksiä ohjaavien mielikuvakehysten puitteissa jäsenyntyneitä ja säännönmukaisia. Myyttisissä korpuksissa mielikuvien ja mielikuvakehysten koherenssi on kontekstispesifiä: niillä on mieli, mutta yhdessä kontekstissa aktuaalia merkitystä ei voida yleistää toiseen kontekstiin. Vaikka tässä katsauksessa keskitytään mielikuvituksen sanallistamiseen, voitiin mielen kuvia representoida myös visuaalisesti tai toiminnallisesti (ks. esim. Siikala 1992, 47; Tarkka 2012, 163–164). Esimerkiksi ajatus ihmistä uhkaavasta maagisesta voimasta eliminoitiin mielikuvalla rautaisesta ja tulisesta aidasta, joka ympäröi hänet; mielikuva sanallistettiin esimerkiksi loitsusanoin ”aijan rautasen rakennan” tai ”tavos mulle tulinen miekka”, konkretisoitiin tulisella päreellä ja kirveellä tai miekalla, ja viimein toiminnallistettiin kiertämällä uhanalainen päreellä ja kirveellä (SKVR I₄ 1878; 1887).

Myyttiset mielikuvat ja poeettinen kieli, jonka kautta niitä ilmaistaan, ovat jaettuina, historiallisesti kerrostuneita ja linkittyneitä hitaasti muuttuviin mentaalisiiin malleihin (ks. esim. Siikala 1992, 26–29; Siikala 2012, 64–71). Mielikuvituksen kollektiivista ja traditionaalista ulottuvuutta (Pettersson 2002) voidaan korostaa puhumalla kansanomaisesta tai vernakulaarista mielikuvituksesta. Vernakulaarin mielikuvituksen piirissä myyttiset kuvat ovat kulttuurisen muistin, emootioiden ja toiminnan väkeviä kiteytyymiä. Ne mahdollistuvat ja muokkautuvat perinteessä; ne vaikuttavat tapoihin, joilla yksilöt ja yhteisö toimivat ja myös muuttuvat tämän toiminnan muokkaamina.

Romantiikan kansanrunouskäsitteiden uusintamisenkin uhalla on myös syytä pohtia kansanrunon ja kirjallisen kulttuurin luoman kaunokirjallisuuden välistä eroa suhteessa mielikuvitukseen kulttuurisen ja kielelliseen kanavointiin esimerkiksi traditionaalisten mielikuvastojen kautta. Etenkin kalevalamittaisen runon kaltainen järjestelmä, jossa yhden runokielen puitteissa toimii useita erifunktioisia genrejä, on vaikea eristää muusta kommunikaatiosta täysin erilliseksi taiteelliseksi sfääriksi



– runokieli nivoutui puhekieleen (ks. Tarkka tulossa) ja sen tietyillä genreillä oli konkreettinen sosiaalisen tai maagisen työkalun asema (ks. Tarkka 2005, 87–92, 96–99, 221–222). Jo Julius Krohn (1885, 576) esitti, että ”Kansanrunous on lähimmässä yhteydessä elämän kanssa, ei ole siitä erotettu mielikuvituksen valtakunta tavallisen elämän ohessa, niinkuin taideronous.” Näin ei myöskään ole olemassa ”runoutta runoutena”, ”runoa runon vuoksi” tai ”puhdasta runoutta” (vrt. Setälä 1932, 592–593), tuskin edes ”pelkästään runollisia ilmauksia” (vrt. Siikala 1992, 47). Lisäksi perinnelajien välinen intertekstuaalisuus välittää mielikuvastojen kontekstispesifejä merkityksiä ja reitittää myyttisiä merkityksiä koko ilmaisukentälle. Toisaalla pohdittavaksi jää, miten runon muistinvaraisuus ja suullisuus vaikuttaa mielikuvien luomiseen ja organisoitumiseen.

TUONPUOLEISEN KUVAT

Tarkastelen seuraavassa tapoja, joilla kalevalamittaisen runon laulajat rakensivat myyttisiä maailmoja muokaten ja merkityksellistäen samalla jokapäiväistä kokemusmaailmaansa. Tuonpuoleisen kuvaus on otollinen empiirinen tausta, kun tarkastellaan ihmisten tapoja kuvittaa ja sanoittaa tuntematonta ja havaintojen tavoittamatonta maailmaa.² Lähtökohtaisesti voidaan olettaa, että tuonpuoleiseen ankkuroituvat merkitysverkostot ja kuvastot ovat luonteeltaan myyttisiä, mutta niiden sovellusala säteilee kulttuurissa myös arkipäiväiseen elämään ja yksilöllisiin elämäntulkintoihin (ks. Tarkka 2005, 182–198; Siikala 2012, 64–65).

Miikali Perttunen esitti vuonna 1871 *Maailmansyntyrunun*, jossa myyttinen sankari Väinämöinen ajelehtii alkumeressä. Maailmansyntymyytti kuvittaa aikaa ennen aikaa ja maisemaa, joka ei ollut vielä järjestynyt tuntemaksemme maantieteeksi – siitä huolimatta, että runon sisäinen maailma koostui tunnetunkaltaisista maise-maelementeistä ja sosiaalisista suhteista. Kun maailma on luotu Väinämöisen polvelle munineen vesilinnun munista ja merenpohjan muodot viimeistelty hänen liikkeillään, sankari ajautuu Pohjolan rannikolle. Runoston tunteneelle yleisölle Pohjola aktivoi lavean tuonpuoleiseen ankkuroituvat merkitysverkoston (Tarkka 2005, 300) ja spatiotemporaalisen kehyksen: on selvää, että myyttisen alkuajan tapahtumat sijoittuvat maailmojen rajoille. Miikali kuvaa Väinämöisen matkaa seuraavasti:

Häntä tuuli tuuvittaue,
 ilman lieto liikuttaue,
 oalto rannalla ajauve
 pimieh om Pohjoiahe,
 tarkkahan Tapiolahe,
 miehien šyöjähän kylähe,
 urohon upottajahe,
 kiven kirjavan šivulla,
 poajem pakšun lappiella,
 šoarehe šelällisehe,
 mantereh on puuttomahe.
 (SKVR I1 58, 82–92)

² Katsauksen empiirinen osio on tiivistelmä väitöskirjatutkimukseni luvusta, joka käsittelee vie-nankarjalaisen Vuokkiniemen pitäjän runoston tuonpuoleisen kuvia (Tarkka 2005, 300–329).



Vastaavat kuvaukset ovat tyypillisiä kalevalamittaisessa runoudessa, jonka kertomusmaailma rakentuu tämän- ja tuonpuoleisen välillä tehtävien matkojen kautta. Tuonpuoleinen määränpää on liian pimeä nähtäväksi ja liian outo kuvattavaksi normaaleilla ilmaisukeinoilla. Haasteen edessä runo pysähtyy ja luo toistorakenteilla ristivalotuksen ei-toivotusta tilasta.

Miten Miihkali kuvasi havaintojen, jokapäiväisen ja rationaalisen ajattelun tavoittamatonta; miten hän kertoi ja kuvitteli tai kuvitti tuntematonta; miten kuvasi sitä, mitä ei voi kuvata arkikielen käsitteillä? Miihkalille tuonpuoleinen oli pimeä ja ”tarkka”, oudon värikäs mutta silti kivenkaltaisuudessaan luonnollinen – se oli karu veden ympäröimä saari, joka söi ja upotti toimijoita. Tuonpuoleinen on siis tutunkaltainen mutta silti tuntematon. Kesyttäessään ja läheistäessään tuntemattoman Miihkali saattoi konkreettiset ja arkipäiväiset maisemapiirteet ja elementit kosketuksiin yhä uusien ja yllättävien mielikuvakehysten kanssa. Maiseman ja elementtien totut merkitykset hämärtyivät ja kyseenalaistuivat mutta tuntematon täyttyi kuvilla ja merkityksillä. Kirjava kivi oli toki tavaton kiveksi, mutta tuo tavattomuus pakotti pohtimaan ilmiöluokkia ja niiden ominaisuuksia, havaitun todellisuuden säännönmukaisuuksia ja poikkeamia.

Miihkalin esitys on tulos prosessista, jossa laulaja valikoi tilannekohtaisesti tuntemistaan runotradition mukaisista ja kontekstiin sopivista ilmauksista esteettisesti tyydyttävän kokonaisuuden. Ilmaisuvaihtelu perustuu myyttisen korpuksen (Doty 2000, 33–34; Siikala 2012, 60–61) tuntemukseen, ja tapa yhdistää ilmaisuvaihtelun vaihtoehdot syntagmaattisesti eteneväksi kuvaukseksi edellyttää poeettisen kielen kompetenssia. Tutkimushistoriassa sekä mahdollisten ilmausten – mielikuvien ja trooppien – valikko että taipumus parallelististen kuvausten muodostamiseen on liitetty mielikuvituksen alaan. Molemmat ovat syvästi kulttuurisia, siis osa vernakulaaria, poeettista mielikuvitusta. Siikala (2012, 465) huomauttaa, että laulajat ja loitsijat pystyivät muodostamaan erilaisia määreitä kombinoimalla ”jatkuvasti uusia myyttisen maailman piirteitä.”

Alueellisen myyttisen korpuksen tasolla tuonpuoleisen Pohjolan määreet piirtävät moniulotteisen vierauden maiseman. Tuonpuoleisten tilojen positiivinen merkityspooli liittyi vaurauteen: Pohjola oli ”paksu” ja ”tarkka” paikka, vaurauden tuonpuoleinen koti, joka voitiin paikantaa myös reaaliin seutuuihin, esimerkiksi kalarikkaan Jäämeren rannikolle (Tarkka 2005, 172–173, 301). Vaurauden sijana tuonpuoleinen liittyi kuitenkin utopioihin: rajaton vauraus oli nälkäinen unelma (Tarkka 2012, 165). Tyypillisimmillään tuonpuoleisuus liittyy kuolemanjälkeiseen elämään ja sen spatiaaliseen representaatioon sekä moraalisia käsityksiä työstäviin viholliskuviin – tuonpuoleinen Pohjola on ”helvetti”, ”paha paikka” ja ”paha sarana”, jossa vallitsee ”paha valta” (SKVR I1 634; 58; 54a). Loitsujen Pohjola on ennen kaikkea syntymisen sija ja negatiivisin määrein hahmotettu manauspaikka, josta paha saa alkunsa ja jonne paha palautetaan. Kuolemanjälkeinen elämä kuvattiin tutun, lämpimän ja hyvän elämän päättäväksi tilaksi, ja vainajalan mielikuvakentät limittyivätkin pahan paikan kuvastoon. Limittäisyyttä tukevat myös loitsuston ja tautiopin käsitykset kuoleman voimasubstanssista, kalmasta: kalma oli lähtöisin vainajalasta eli ”katonehen kartanosta” tai kuolleiden ruumiista eli ”manalaisen maksan päästä”, ja sinne se myös loitsittiin takaisin (SKVR I4 548; Tarkka 2005, 301, 306–307).



Tuonpuoleinen määrittely suhteessa rajaan: se on relationaalinen termi, joka viittaa vähintään implisiittisesti käsityksiin rajasta ja siitä, mitä on rajan tällä puolen. Näitä todellisuuden ulottuvuuksia kuvattiin termeillä *tuonilmanen* ja *tämänilmanen*. (Tarkka 2005, 301.) Vaikka tuonpuoleisen tuntemattomuus edellyttääkin sen täyttämistä tämänpuoleiseen palautuvilla merkityksillä, on tilanne runokielessä monimutkaisempi: tuntemattoman tuonpuoleisen kuvittaminen auttoi määrittelemään ja arvottamaan tämänpuoleista ja korostamaan sen perustavanlaatuisia ominaisuuksia. Kyseessä onkin dialektinen prosessi. Elävien tunnettu maailma ja tuonpuoleinen elivät rinnan tai sisäkkäin, ja niiden välisen rajan määrittely ja sanktiointi oli rituaalisen toiminnan keskeisimpiä funktioita. (Ibid. 302, 328–329.)

Tuonpuoleinen määritellään sekä deiktisesti, määrittelijän omasta positioista käsin, että itseä vasten kontrastoiden: se on toinen ja tuo tuolla, ei tämä ja tässä. Vaikka termit ovat relationaalisia (tämän suhde tuohon), viittaavat ne myös tilalliseen ja ruumiilliseen kokemukseen: tietyn ilman alla tai sisällä olemiseen, maailmalliseen ja elämänaikaiseen olotilaan. Yksilölle tämä tila alkaa syntymässä, kun lapsi siirtyy tuonpuoleiseen assosioituvasta kohdusta "tälle ilmalle", "näitä maita marssimah, ilmoja ihanumah" (SKVR I4 985; 960). Yksilön kannalta "tämän ilmanen" on ajallisesti äärellinen ja elämän päättyessä vainaja poistuu "tuolla ilmalla" (SKS KRA. Paulaharju, Samuli: b)16431. 1915). (Tarkka 2005, 301–302.)

Tuon- ja tämänilmanen ovat spatiaalisia mielikuvia. Deiktisyydessään ne edellyttävät subjektiposition, josta käsin tämä ja tuo tilallisina entiteetteinä määritellään. Siten ne ovat myös rakentamassa subjektin identiteettiä ja positioimassa häntä tilaan, aikaan ja sosiaalisiin suhteistoihin. Spatiaalisuus ja relationaalisuus antavat mahdollisuuden myös vuorovaikutukselle ja liikkeelle: matkaan tuon- ja tämänpuoleisen välillä, kommunikaatioon tämän- ja tuonilmanen välillä. Näin tuonpuoleisen käsitteellinen rakentuminen luo pohjaa kalevalamittaisen epiikan matka- ja loitsu-teemoille. (Ibid. 302.)

Tuonpuoleisen määreet kombinoituvat toisiinsa ja saattavat muodostaa laajoja, kerrontaa rytmittäviä jaksoja, joissa maisemallisen kuvauksen ohella motivoidaan juonta – näin esimerkiksi Miihkalin kahdeksansäkeisessä Pohjola-kuvauksessa (SKVR I1 58). Lyhyimmillään tuonpuoleinen saadaan kuitenkin kuvattua yhdellä yhdyssanalla (esim. pääsana + määre "ikiperä"; SKS KRA. Meriläinen, Heikki b)547. 1888). Myös sinänsä neutraalit maisemamääreet ja paikannimet voivat kerronnallisen kontekstin tai esimerkiksi paralleeli-ilmausten kautta linkittyä tuonpuoleisten lokaatioiden verkostoon, jolloin niiden tulkinta ja arvotus muuttuu. Näennäisesti arvovapaisiin kuvauksiin voidaan yhdistää pejoratiivisia, kaukaisuutta tai alhaisuutta tähdentäviä määreitä kuten "perä", "pohja", ja "syvä" (esim. SKVR I1 60; 72). Tuonpuoleisen ja tämänpuoleisen relaatiota voidaan korostaa käyttämällä sukulaisuustermejä, joiden kautta Pohjolan väki kuvataan sankareiden sukulaisiksi (esim. SKVR I1 165). (Ibid. 302–303.)

Spatiaalisen, maisemallisen ja sosiaalisen määrittelyn lisäksi tuonpuoleista luonnehtii normaalitodellisuudesta poikkeava ajallisuus tai ajattomuus, jota kuvataan määreellä iki: Pohjola on "ikikylä" ja "ikiperä" (SKVR I1 93; SKS KRA. Meriläinen, Heikki b)547. 1888). Ikiaikainen tuonpuoleinen on vainalaja, elävien maailman



ajallisuuden ulkopuolinen tila-aika. Tästä primaarista merkityksestä sen käyttö on laajentunut myös muihin yhteyksiin. Myyttinen ikiaikaisuus on positiivisten sankareiden, ennen kaikkea Väinämöisen ominaisuus, joka palautuu viisaudeksi miellettyyn vanhuuteen. Väinämöinen on "ikipuoli", "ikiruno", "ikivanha" ja "ikuinen" (SKVR I1 165; 624; 308; 170). Ajattomuus viittaa myös edellisiltä sukupolvilta eli "vanhalta kansalta" (Tarkka 2005, 392) välitetyn tiedon jatkuvuuteen: perinteen ajallinen ulottuvuus ylittää yksittäisen sukupolven tai yksilön elinajan. Iki-määreillä muotoillaan myös yhteisön ajallista syvyyttä, sukupolvien ketjun jatkumoa tuonpuoleiseen, josta käsin esi-isät auttavat ja neuvovat eläviä. Rituaalisen yhteydenpidon avulla ikiaikaisuus ja tämä hetki sekä spatiaalinen tämänpuoleinen ja tuonpuoleinen ruokkivat ja muovasivat toisiaan. (Ibid. 303.)

Kalevalamittaisen runoston tuonpuoleisen maantiede kiteytyy myyttiseen Pohjolaan, joka jo nimensä mukaisesti sijaitsi pohjoisessa. Pohjoisena seutuna se rinnastettiin Lappiin (esim. SKVR I2 873) ja työnnettiin yhteisöllisen toimintapiirin periferioihin kaukaisuuteen, perimmäisyyteen tai alisuuteen liittyvillä pohja-johdannaisilla: Pohjola oli "pohja" tai "pohjo" (SKVR I2 1025; SKVR I1 683). "Pohjanen" puolestaan oli kylmä pohjoistuuli, "vilu viima", jolla Pohjolan emäntä turmelee Väinämöisen kylvön (SKVR I1 88). Paikannetussa tuonpuoleisessa pohjoista ilmansuuntaa ja etnistä vierautta ("lappalaisuus") luonnehtivat kylmyys ja pimeys, jotka luovat assosiaation vainajalakäsityksiin. Pohjola on jäinen ja liukas "kylmä kylä" (SKVR I1 60; 81), pimeä ja kivenkova "Pimettölä" (SKVR I1 60; 81; 88; 54). Elämälle vihamieliselle seudulle edes taivaankappaleet eivät loista valoaan (SKVR I1 93). (Tarkka 2005, 304.)

Mielikuvituksen kautta ihminen kykeni visualisoimaan ja verbalisoimaan sekä ei-olevaa että tuntematonta. Yksi tyypillisimmistä tuonpuoleista kuvaavista määreistä viittaa juuri tähän ulottuvuuteen: tuonpuoleinen oli outo. Koska tuntematon todellisuus tuli kuitenkin kuvittaa ja tehdä siten havainnolliseksi, voitiin se hahmottaa alueeksi tai rakennukseksi: "vieraaksi maaksi", "tuntemattomaksi tuvaksi", "oudoksi oveksi", "tietämättömäksi tieksi" ja "salakansan kartanoksi" (SKVR I1 60; 64; 79a; SKVR I2 816; 1025). (Tarkka 2005, 305–306.) Yksi tuntemattomuuden ulottuvuuksista oli "nimettömyys", joka esiintyy lukuisissa yhdistelmissä kuvaamassa todellisuutta, jota keskeiset sosiaaliset määrittimet eivät tavoita. Tuonpuoleinen oli "lahti nimetön, nimen tietämätön" (SKVR I1 58a). (Tarkka 2005, 323–324.) Ilmiöiden ja toimijoiden nimeäminen kuuluu myyttisen tiedon ydintehtäviin, sillä ilmiön nimen ja alkuperän tunteminen antoi vallan tuon ilmiön yli (Siikala 1992, 79–81). Nimeäminen ei ainoastaan luonut ilmiömaailmaan järjestystä ja kategorioita – se myös tähdensi nimenantajan valtaa määrittellä todellisuuksia. Eriytyisen selkeästi nimenannon kosmosta rakentava voima ilmenee syntyloitsuissa. Nimettömäksi ja ristimättömäksi kutsuminen oli tehokas keino paikantaa ilmiöitä käsitteellisiin ja sosiaalisiin kategoriaverkostoihin. (Tarkka 2005, 324–326.)

Tuonpuoleisesta puhuminen täyttää todellisuuden tuntemattomat ulottuvuudet kuvilla antaen niille muodon ja sisällön. Näiden kuvien lähde on luonnollisesti havaitussa, ymmärretyssä ja tunnetussa todellisuudessa, koska "ei-mistään" ei sellaisenaan voi olla kuvaa, kuten Kenneth Burke (1966, 430) on asian ilmaissut. Yksi tapa ratkaista tuonpuoleisen kuvaamisen ongelma on negatioiden käyttö: viittaaminen



todellisuutta luonnehtivien piirteiden poissaoloon (tai niiden inversioon) (Tarkka 2005, 305–306, 328). Negaatio on kielellinen ilmiö, jossa ilmiötä kuvataan sen kautta mitä se ei ole. Ilmiönä negatiivisuus on puhtaasti kielellistä: vain kielen maailmassa voidaan esittää jotain, mitä ei ole. (Burke 1966, 419–421.) Luonnos-
telmat ei-olevan ymmärtämiseksi edellyttävät mielikuvitusta.

Negaatiot toimivat kuten metaforat, erilaisia käsitekenttiä ja ominaisuuksia yhdistellen, vertaillen ja erotellen: molemmat laajentavat kuvattavissa ja verbalisoitavissa olevan todellisuuden piiriä. Metaforan rakenne, kahden käsitteellisen sfäärin yhdistyminen ja uuden merkityksen syntyminen (esim. Lakoff & Turner 1989), antaa suoran tavan puhua tuonpuoleisesta: ilmiö, jonka kuvaamisen ei ole valmista kieltä, kuvataan tutun ja tiedetyn piirteillä tai niiden puutteella. Negaatiot ja metaforat voidaankin nähdä tuonpuoleisen verbaalisiksi edellytyksiksi. Niiden kautta annetaan kielellinen ”olemassaolo sille, mitä ei ole” (Katajamäki 1997, 8) ja myös sille, mitä ei tunneta. (Tarkka 2005, 305, 328.)

Negaatiomääreiden tyypillisimpiä kielellisiä tunnusmerkkejä ovat sanapäätteet -ton, -tön ja etuliitte epä-, mutta säetasolla niihin viittaavat myös sanat *ei* (SKVR I1 93) tai *ilman*. Aajuolahtelainen Toarie kuvaa Väinämöisen ajelehtimistä tuonpuoleiseen näin:

[...] kantopa vanhan Väinämöisen
paikoilla papittomilla,
mailla ristimättömillä.
Äij’ on sinne männehijä,
vaan ei pois palannehia,
pirttih on ovettomah,
ilman ikkunattomaha,
miesten syöpähä kylähä,
urosten uponnehese.
(SKVR I1 78, 37–46)

Kuten Miihkali, Toarie jäsentää tuonpuoleisen kuvansa parallelismin ihanteiden mukaisesti: säeparit ovat sisäisesti koherentteja ja niiden ketjuttaminen on mielekästä. Papittomuus ja ristimättömyys ovat tyypillisiä tuonpuoleisen määreitä. Oma, tuttu sosiaalinen kosmos oli kristinuskon ristien ja pappien merkitsemä maa ja vasta kristilliseen uskoon kastettu ja nimetty oli täysi sosiaalinen henkilö. Ristimättön maa viittasi myös siihen hautausmaan osaan, johon haudattiin ongelmalliset vainajat, esimerkiksi liminaalitulassa kuolleet tai yhteisöön kuulumattomat. Seuraava Toarien tuonpuoleiselle antama määre kuvaa sitä paikkana, jonne monet ovat menneet, mutta josta harvat ovat palanneet. Kyseessä on vainajala, jonka tuntematon luonne korostuu: elävät eivät tunne vainajalaa, koska sieltä saadaan silminnäkijäläusuntoja ja viestejä vain harvoin, rituaalisissa tilanteissa. Ovetton ja ikkunattoman pirtin kuvat viittaavat nekin kuolinriitteihin ja tuonpuoleiseen vainajalana. Inhimillinen arkipiiri, tämänilmanen koti kuvattiin usein metaforisesti taloksi. Vastaavasti tuonpuoleista sfääriä kuvattiin rakennukseksi, josta puuttuivat ihmisasunnon olennaiset osat, ikkunat ja ovet. Tuonpuoleiset olosijat olivat epäpaikkoja: suljettuja ja ilmattomia tiloja, joihin oli mahdoton päästä sisään ja joista ei päässyt ulos. Tämänpuoleisten ja tuonpuoleisten talomielikuvien välittäjinä



toimivat niiden rituaaliset vastineet. Hautajaisiin valmistautuessa rituaalitekstit tähdensivät, että arkkuihin ja haudalle rakennettuihin katoksiin eli *kropnitšoihin* tuli tehdä vähintään symbolisesti ikkunat ja ovet, jotta kommunikaatio elävien ja kuolleiden välillä olisi mahdollista. Ikkunattomuus ja ovettomuus viittasivat huonoon kuolemaan ja kommunikaation katkeamiseen. (Tarkka 2005, 306.)

Tuonpuoleisen epiteetit kuvaavat epäsuorasti arki ajattelun ja havaintojen tavoittamatonta maailmaa. Ne hyödyntävät mielikuvitusta projisoidessaan tutun ja tunnetun maailman piirteitä tuntemattomaan, viitaten kuitenkin näiden piirteiden pois-saoloon. Samalla tuonpuoleisen kuvauksessa käytetyt mieli- ja kielikuvat auttavat ymmärtämään tuttua maailmamme: tuonpuoleisen kuvasto paljastaa ja pelkistää tunnetun ja havaitun todellisuuden odotuksenmukaisia rakenteita, ominaisuuksia ja arvoja. Tämänpuoleinen hahmottuu tuonpuoleisuuden kautta ja määrittelyjä pakeneva tuonpuoleinen sanallistuu tämän maailman konkreettisena vastakohtana. Tällainen dialektinen erojen tekeminen toimii valikoimalla kuvattavan ilmiön kontekstuaalisesti merkittäviä ominaisuuksia ja luomalla niiden pohjalta määreitä. Kuvattaessa tuonpuoleista turvauduttiin useisiin samanaikaisiin tai peräkkäisiin määrytyksiin: relationaalsiin ja deiktisiin, spatiaalisiin ja temporaalisiin, reaali-maantieteen tai fiktiivisen maailman ja sen perinteisten kertomusten koordinaatteihin, negatioihin ja inversioihin.

MIKSI MIELIKUVITUS?

Kansanomaisia käsityksiä mielikuvituksen luonteesta voidaan etsiä myös muualta kuin tuonpuoleisen piiristä, esimerkiksi kansankielisistä mielikuvitusta ja kuvittelua merkitsevistä sanoista sekä enteisiin ja unennäköön liittyvistä käsityksistä. Karjalan kielessä toden tai todellisuuden vastakohtaksi käsitetty kuvittelu eli *mielenkoavailus* rakentuu kantasanansa *koavehus* merkitysten varaan. Koavehus on kuvittelua ja siitä johdettu verbi *koavailu* kuvaamista ja kertomista, mutta myös kuvittelua, luulottelua ja haaveilua; muodot *koavassellakseh*, *koavasteliutuo* ja *koavehtie* tai *koavastoa* viittaavat mielessä kuvasteluun tai kangasteluun ja unessa näyttäytymiseen. (*Karjalan kielen sanakirja* III, 311, II, 262–263.) Erityisesti viime mainittu liittyy kiinteästi mielikuvitusprosessiin, jossa unta ”nähdään”. Unen maailma oli näkyvissä olevan maailman ja valvetilan, *ilmin*, vastakohta (SKS KRA. Marttinen, Iivo 8: III D.3.6, I, 16. 1911; *Karjalan kielen sanakirja* I, 439), mutta kuitenkin nähty. Nimenomaan enneunissa nähty saattoi siirtyä ilmin piiriin: se toteutui. Toistaiseksi-ei-oleva tulevaisuus saattoi myös ilmoittaa itsensä ja muuntua kuulo-, näkö- tai hajuaistimuksiksi: kun esimerkiksi järveltä kuuluu ”niinkuin huhuonta”, ennustaa se hukkumistapausta; kun ”muka niin kuin välistä korvissa kuuluu itkua eikä mitänä ole”, ennustaa se taloon itkunaihetta (SKS KRA. Paulaharju, Samuli b)14121–14122. 1916; ks. myös b)4466. 1911). Mielikuvien muodostaminen ilman aistihavaintoa ja niiden perinteenmukainen tulkinta, aistimusten kokeminen ilman ärsykettä ja tulevan tapahtuman merkkinä sekä ilmin ja unen vuorovaikutus ovat kansanomaisen mielikuvituksen ilmenemisiä, jotka manipuloivat aikakäsityksiä ja tematisoivat lähes poikkeuksetta ihmiselämälle olennaista arvoa, onnea ja sen jakautumista.



Ilmin ja unen limittäisyys sekä tulevaisuuden mielikuvituksellinen työstäminen enteissä linkittyivät rituaaliseen toimintaan, jossa hahmoteltiin mahdollisuuksia ja manipuloitiin niiden toteutumista. Kalevalamittaisessa runoudessa mahdollisuuden pohdinta kiteytyy utooppisiin mielikuviin. Senni Timosen analyysi lyriikan utooppisesta intentiosta kuuluu tulkintavoimaisimpiin esityksiin mielikuvituksen ja kuvallisuuden poetiikasta kalevalamittaisessa kansanrunossa. Timosen eristämät utooppiset kuvat eivät pysähdy lyriikassa tyyppilliseen laulajan kokemuksen kommentointiin, vaan "kääntyvät pois läsnä olevasta" ja alkavat "tavoitella kuviteltua". Tämä projekti ilmenee "fantastisissa kuvasarjoissa". Tulevaisuuden toivottu, parempi olotila on esitettävä kuvin, koska se ei toistaiseksi ole olemassa eikä sitä siksi voida määrittellä väitelausein. Utopia onkin poeettinen keino siirtyä esimerkiksi omaelämäkerrallisissa lauluissa kuvatun todellisuuden ulkopuolelle. Samalla tavoin kuin tuonpuoleinen tuntemattoman todellisuuden tilana, paikallistetun utopian "tässä-olemattomuus" luo uusia, vaihtoehtoisia maailmoja, joiden kuvaus vaihtelee parista säkeestä jopa kymmeneen säkeeseen (ks. Timonen 2004, 355, 367). Kyse ei ole Leea Virtasen (1991, 53) määrittelemistä "pseudomaailmoista", joihin ihminen vetäytyy "viihtyäkseen" tai selvitäkseen "arjen kovasta maailmasta". Myös Setälän (1932, 607) käsitys mielikuvituksesta voimana, jonka kautta ihminen voi "luoda itselleen uudet maat ja uudet taivaat, joita kukaan ei voi häneltä riistää", jättää näille toisille todellisuuksille vain varaventtiilin roolin ja ohittaa niiden subversiivisen ja maailmoja luovan voiman.

Toisin kuin tuonpuoleisen kuvat, utooppiset kuvat viittaavat tätä elämää parempaan (Timonen 2004, 356). Kuten negaatiot, ne ilmentävät vain ihmiselle luonteenomaista kykyä tai "taipumusta kääntyä läsnä olevasta kohti poissaolevaa" (ibid. 356). Timonen huomauttaa kuitenkin, että tuonpuoleisen myyttiset metaforat – sellaisina kuin Anna-Leena Siikala (1992, 44, 47, 49) ne määrittelee – eivät rinnastu utooppisiin kuviin, vaikka molemmat operoivatkin pitkälti samoin konkreettisin kuvin. Utooppiset kuvat eivät tyhjenny uskomustradition viitetaustaan, joka Siikalan mukaan määrittää myyttisten mielikuvien merkityksen. Kun Siikala (ibid. 49) korostaa, sitä, että myyttiset mielikuvat ja metaforat eivät ole moniäänisyydestään huolimatta "mitä hyvänsä" mielikuvia tai metaforia, Timonen sijoittaa utopiat toisaalle:

Utooppinen kuva taas voi olla sisällöltään miltei "mikä tahansa", eikä sen merkitys [...] tyhjenny kansanuskon viitekehyksellä – ei, vaikka sillä olisi siihen selvä suhde. Kun kansanuskoa – ainakin teoriassa – strukturoi "tuonpuoleisuuden" käsite, utopia sijoittuu "tämänpuoleisuuden" piiriin, vaikkakin sen äärireunoille. Utopia tekee mahdotonta reaaliseksi, laajentaa todellista ylittämättä kokonaan sen rajoja. (Timonen 2004, 357.)

Vastaavalla tavalla toimii myös mielikuvitus: se laajentaa todellisuuttamme kuvittamalla ja sanoittamalla, vetämällä mielen sisäistä, sanatonta tai havaitsematonta intersubjektiiviseen ulottuvuuteen. Tuonpuoleisen kuvaaminen tai kuvantaminen – kuten myyttiset mielikuvat, myytit ja rituaalit (Doty 2000, 41) – ovat "maailman esittämistä" nimenomaan performatiivisessa mielessä: ne laajentavat olevan piiriä ja tekevät siitä tietyn kaltaisen. Tämä dialektiikka näyttää myös tunnetun todellisuuden työlään ja monikerroksisen mentaalisen ja symbolisen prosessin tuloksena.



Olen esittänyt yllä piirteitä mielikuvituksen käsitteestä suomalaisessa kansanrunoutentutkimuksessa. Tutkimushistoriassa mielikuvitus hahmottuu runoutta olennoivana ominaisuutena, kollektiivisen tai individuaalisen luovuuden ulottuvuutena, myyttisten käsitysten alkuperän selittäjänä sekä runokielen kuvallisuuden liikkeelle-panevana voimana. Anna-Leena Siikalan ja Senni Timosen uudelleentulkinnat ovat kehittäneet merkittävästi kuvallisuuden analyysiä, joka korostaa runokielen yhteyttä maailmankuvallisiin ja käsitteellisiin rakenteisiin. Purkamalla lähtökohtaiset erottelet myyttisten ja muiden mielikuvien välillä ja hyväksymällä Johnsonin laeva-mielikuvitusmääritelmä voidaan käsitykseni mukaan saavuttaa tarkempi kuva kalevalamittaisen runon mielikuvituksellisuudesta ja mielikuvien merkityksellistymisestä myyttistä kaikupohjaa vasten. Myyttiset mielikuvat ovat emotionaalisesti, kognitiivisesti ja moraalisesti pakottavia representaatioita, jotka autorisoidaan perinteenä uskomusperinteen taustaa ja runokielen intertekstuaalista verkostoa vasten. Raja muihin representaatioihin on kuitenkin liukuva, sillä kyseessä ovat syntetisoivat symbolit (ks. Tarkka 1998,133), joiden piirissä artikuloidaan myös yhteisön arvoja, historiallisia oloja ja henkilökohtaisia kokemuksia. Juuri kansanomaisen mielikuvituksen piirissä myyttiset elementit latautuvat emootioiden ja päivänkohtaisuuden, henkilökohtaisuuden ja historiallisuuden kautta ja saavat ilmaisullisen ja maailmaa muuttavan voimansa. Mielikuvituksella luodaan mahdollisia maailmoja, joilla voi olla yllättäviä seurauksia myös havaitulle, läsnä olevalle ja intersubjektiiviselle todellisuudellemme.

LÄHTEET

Arkistot

SKS KRA. Marttinen, Iivo: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Kansanrunousarkisto. Iivo Marttisen käsikirjoitukset.

SKS KRA. Meriläinen, Heikki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Kansanrunousarkisto. Heikki Meriläisen käsikirjoitukset.

SKS KRA. Paulaharju, Samuli: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Kansanrunousarkisto. Samuli Paulaharjun käsikirjoitukset.

Kirjalliset lähteet

SKVR 11-4 1908–1921: *Suomen Kansan Vanhat Runot I: Vienan läänin runot.* Toim. A. R. Niemi. Helsinki: SKS.

KIRJALLISUUS

Apo, Satu 2015: *Folkloristiikan synty, romantiikan perintö ja samporunojen tutkimuksen arvoitus.* Julkaisematon käsikirjoitus: esitelmä Helsingin yliopiston folkloristiikan tutkijaseminaarissa 14.4.2015.

Bendix, Regina 1997: *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies.* Madison, Wisconsin & London: The University of Wisconsin Press.



- Burke, Kenneth** 1966: *Language as Symbolic Action. Essays on Life, Literature, and Method*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Doty, William** 2000: *Mythography. The Study of Myths and Rituals*. Tuscaloosa: University of Alabama Press. [1986]
- Haavio, Martti** 1952: *Kirjokansi. Suomen kansan kertomaruoutta*. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.
- 1992: Runottaren vaunut – *Esseitä kansanrunoudesta*. Helsinki: SKS. 275–292. [1957.]
- Harva, Uno** 1948: *Suomalaisten muinaisusko*. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.
- Hautala, Jouko** 1957: *Johdatus kansanrunoustieteen peruskäsitteisiin I*. Helsinki: SKS.
- Hästesko, F.A.** 1910: Mielikuvitus ja todellisuus Kalevalassa – Hästesko, F.A. (toim.), *Kalevala Suomen kansan hengen tuotteena*. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö. 1–16.
- Iser, Wolfgang** 1993: *The Fictive and the Imaginary. Charting Literary Anthropology*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press. [1991.]
- Johnson, Mark** 1987: *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Karjalan kielen sanakirja I–III*. 1968–1983. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Katajamäki, Sakari** 1997: *Negaatiot Savon lyriikan yksinäisyyden, vierauden ja poikkeavuuden kuvauksissa*. Julkaisematon käsikirjoitus: kandidaatintutkimus. Folkloristiikan oppiaine, Helsingin yliopisto.
- Knuuttila, Seppo** 2012: Ei-olevan kuvantaminen – Vakkari, Johanna & al. (toim.), *Tieteidenvälisyys ja rajanylitykset taidehistoriassa. Annika Waenerbergin juhla- ja kirjasto*. Helsinki: Taidehistoriallinen seura. 139–147.
- Krohn, Julius** 1885: *Suomalaisen kirjallisuuden historia I: Kalevala*. Jälkimmäinen vihko: Kalevalan synty. Helsinki: Weilin & Göös.
- Krohn, Kaarle** 1914: *Suomalaisten runojen uskonto*. Helsinki: SKS.
- 1918: *Kalevalankysymyksiä*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- 1926: *Die Folkloristische Arbeitsmethode*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- 1932: *Kalevalan kertomaruoutien opas*. Helsinki: SKS.
- Lakoff, George & Turner, Mark** 1989: *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Lönnrot, Elias** 1840. *Kanteletar*. Helsinki: SKS.
- 1958a: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja I*. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö. [1866–1880.]
- 1958b: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja II: Lisäviikko*. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö. [1866–1880.]
- Oxford English Dictionary* [online]: "imagination". <<http://www.oed.com/view/Entry/91643?redirectedFrom=imagination#eid>>. [20.04.2015.]
- Oesch, Erna** 2006: J. G. Herder ja mielikuvitus – Ollitervo, Sakari & Immonen, Kari (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*. Helsinki: SKS. 70–89.
- Petterson, Bo** 2002: On the Study of Imagination and Popular Imagination. A Historical Survey and a Look Ahead – Klinkman, Sven-Erik (toim.), *Popular Imagination. Essays on Fantasy and Cultural Practice*. Turku: Nordic Network of Folklore. 11–50.



- Relander, Oskar** 1894: *Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa lyyrillisessä kansanrunoudessa*. Helsinki: SKS.
- de Riviera, Joseph & Theodore Sarbin** (toim.) 1998: *Believed-In Imaginings. The Narrative Construction of Reality*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Setälä, Emil N.** 1932: *Sammon arvoitus*. Helsinki: Otava.
- Siikala, Anna-Leena** 1992: *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa*. Helsinki: SKS.
- 2012: *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: SKS.
- Stepanova, Eila** 2014: *Seesjärveläisten itkijöiden rekisterit. Tutkimus äänellä itkemisen käytänteistä, teemoista ja käsitteistä*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Tarkka, Lotte** 1998: Sense of the Forest. Nature and Gender in Karelian Oral Poetry – Apo, Satu & Nenola, Aili & Stark, Laura (toim.), *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish-Karelian Traditional Culture*. Helsinki: SKS.92–142.
- 2005: *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: SKS.
- 2012: The Sampo. Myth and Vernacular Imagination – Frog & Siikala, Anna-Leena & Stepanova, Eila (toim.), *Mythic Discourses: Studies in Uralic Tradition*. Helsinki: SKS. 143–170.
- tulossa: The Poetics of Quotation. Proverbial Speech, Entextualization and the Emergence of Oral Poems – Koski, Kaarina & Frog & Savolainen, Ulla (toim.), *Genre, Text, Interpretation*. Helsinki: SKS.
- Timonen, Senni** 2004: *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. Helsinki: SKS.
- Virtanen, Leea** 1991: *Naisten laulut ja todellisuus – Aikakirja III*. Valkeakoski: Valkeakosken kaupunki.

Filosofian tohtori Lotte Tarkka toimii folkloristiikan professorina Helsingin yliopistossa.